

En nu de tragiek. De leerlingtoestroom naar de Van Dijckschool had zich inmiddels gestabiliseerd. De plannen voor een nieuwe openbare school op het terrein van *Het Biltse Meertje* leken niet meer nodig en verdwenen in de ijskast. En daar liggen ze nog. En wat rest ons van *Het Biltse Meertje*? Een zanderig veldje met wat boompjes. Maar gelukkig niet zonder nut voor onze dorpsgemeenschap. Waar tot in de jaren zestig schaatsers 's winters hun baantjes draaiden, zijn nu in de zomer leerlingen van de Theresiaschool bezig met hun buitensporten.

#### Bronnen:

- Archief Historische Kring d'Oude School betreffende Wegen.
- *De Biltse Grift*, nummer 9, december 1994.
- Gemeentearchief De Bilt: Dossiers Bouwaanvragen, arch.1.733.21.
- Gemeentearchief De Bilt: Plaatselijke Geschiedenis, arch.1.853.
- Mr D.A.E. Immink, *De Nederlandsche Centraal Spoorweg Maatschappij van 1863-1913*, Utrecht 1913.
- G.A.Russer, *Tram en trein tussen Eem en Rijn*, deel 3, Alphen aan de Rijn 1998.
- N.J. van Wijck Jurriaanse, *De Nederlandsche Centraal Spoorwegmaatschappij*. Deel 2 van de serie Spoorwegen in Nederland, Rotterdam 1973.
- Foto's: Archieven J.v.d.Heijden, F.Meyer en Historische Kring d'Oude School.

## ***BEDRIJVEN IN DE BILT IIIa: INVENTUM, negentig jaar oud***

Frans Nas

Het 90-jarig bestaan van het bedrijf in 1998 werd door de directie van Inventum B.V. niet gezien als een echt jubileum. Daarvoor wordt gewacht tot het jaar 2008. Alleen voor het personeel is deze gebeurtenis niet geheel onopgemerkt voorbijgegaan. Dit officieuze jubileum is echter wel een belangrijke drijfveer om extra aandacht te besteden aan de stichter van dit bedrijf en de allereerste jaren van de fabriek. De naam INVENTUM dateert van 1915. Daarvoor droeg de N.V. Fabriek van Instrumenten en Elektrische Apparaten de namen ONVO en INVENTA.

#### **Alexander Vosmaer.**

Wie was Alexander Vosmaer, de ingenieur die zich in 1902 in De Bilt-Station, het huidige Bilthoven, vestigde en aan de Soestdijkseweg een klein bedrijfje begon te exploiteren? Hij hield zich in die jaren bezig met de zuivering van drinkwater door middel van ozonapparatuur. Er was tot voor kort weinig bekend over de grondlegger van het bedrijf Inventum, dat al negentig jaar lang zo'n prominente plaats inneemt in Bilthoven. De ontdekking van het Archief van de Familie Vosmaer, 17e-20e eeuw, in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag heeft daarin enige verandering gebracht. Naast de meer feitelijke gegevens over Alexanders levensloop bevat dit familiearchief ook enkele informele nieuwtjes over de familie Vosmaer, in het bijzonder over de periode waarin Alexander Vosmaer in Bilthoven woont. Die informatie hebben wij te danken aan Alexanders moeder, mevrouw de weduwe G. Vosmaer-Clant. Zij vestigt zich op 16 juni 1902, twee weken na haar zoon, ook in Bilthoven. Door bemiddeling van een andere

zoon, Gualterus C.J. Vosmaer, huurt zij van de Naamlooze Vennootschap 'Villapark Station De Bilt' een villa aan de Soestdijkseweg, staande en gelegen te De Bilt aan de Baarnse Straatweg. Het betreft hier de huidige villa *Dennenoord* aan de Soestdijkseweg 264. Zij schrijft in de jaren 1902-1909 vanuit Bilthoven veel brieven aan haar zonen Gualterus en Willem.

Deze brieven zijn bewaard gebleven en bevatten interessante details over het familieleven van de Vosmaers in Bilthoven.

#### **Uit het familiearchief.**

Alexander Vosmaer, geboren 2 maart 1868 te 's-Gravenhage, was de jongste zoon van de bekende letterkundige en kunsthistoricus mr.Carel Vosmaer (1826-1888). Na de H.B.S. in zijn geboorteplaats doorlopen te hebben, studeerde hij aan de Technische Hogeschool in Delft. Op de aankondiging van zijn eerste huwelijk, rond 1890, wordt vermeld: 'chemisch en electrisch ingenieur'. Later, in 1910, vinden wij de titel 'werktuigkundig en electrotechnisch ingenieur' achter

zijn naam. Uit de schaarse informatie kunnen we opmaken dat hij in 1886 directeur is van de Plateelbakkerij Rozenburg in Den Haag. In 1888 treedt hij in dienst van de Zweeds-Noorse Spoorweg Maatschappij en krijgt een functie op het laboratorium voor ertsonderzoek te Gellivare, in het noorden van Zweden. Vanaf 1895 is hij weer in Nederland en treft voorbereidingen voor de oprichting van een eigen bedrijf in Oudshoorn. We mogen aannemen dat hem dat gelukt is, want in 1898 wordt hij genoemd als directeur van het Electrotechnisch Laboratorium General Ozon and Electrical Supply Co Ltd te Oudshoorn. In 1900 bouwt hij een proefinstallatie voor de sterilisatie van drinkwater voor het gemeentelijk waterleidingbedrijf in Schiedam en hij is zo overtuigd van het slagen van deze proef dat hij aanbiedt de installatie drie maanden lang op zijn kosten te laten proefdraaien.

### De Bilt-Station

In 1902 verhuist Alexander Vosmaer naar De Bilt-Station. Bij zijn inschrijving in het bevolkingsregister wordt als beroep aangetekend: 'Directeur ozon-maatschappij-systeem; exploitatie drinkwaterzuivering en ozonapparatuur'. Hij betreft de villa *Adriana* aan de Soestdijkseweg. Er bestaat geen zekerheid omtrent de locatie van villa *Adriana*. Hoogstwaarschijnlijk stond dit pand op de plaats van het huidige nummer 261 of 263. Daar was ook zijn bedrijf. In de eerste jaren zullen aan de Soestdijkseweg weinig activiteiten zijn uitgevoerd, want in 1904 vertrekt Vosmaer naar Amerika. Op 9 mei 1904 schrijft zijn moeder over Alex in Amerika: '...de mensen zijn erg vriendelijk en men is enthousiast over ozon en hij zegt ik wordt als een groot man behandeld, wat ik niet naar

vind'. In een volgende brief vermeldt zij: 'Alex heeft een betrekking aangeboden gekregen in Philadelphia'. Op 15 februari 1906 is hij weer in Bilthoven. Dan reclameert hij bij de Gemeenteraad tegen een belastingaanslag. Hij voert aan dat hij van 12 oktober 1904 tot 15 augustus 1905 in het buitenland was en geen bezwaar kon aantekenen tegen de aanslag. Uit zijn brief valt ook te lezen dat zijn jaarinkomen in voorgaande jaren f 4.000,- bedroeg. Zijn inkomen zou sinds zijn komst naar Bilthoven gehalveerd zijn. In 1907 adverteert Vosmaer ('uit De Bilt, bij station N.C.S.') met een Bureau voor Uitvindingen. Het is een 'inrichting voor experimenteel onderzoek van uitvindingen, uitgerust met werkplaatsen en laboratoria, en een Bibliotheek met Boeken, Tijdschriften, Catalogi'. Tenslotte vermeldt de advertentie nog een 'Speciaal laboratorium voor ozon'. In dat bedrijf moet ook de heer C. van Putten hebben gewerkt. Toen deze Van Putten in 1947 zijn veertigjarig jubileum vierde bij Inventum, vermeldde de Biltse en Bilthovense Courant over hem: 'dat hij als instrumentmaker geplaatst werd (...) in de Electrotechnische Fabriek van Ir.A.Vosmaer aan de Soestdijkseweg in Bilthoven, waaruit later Inventum werd geboren'. Waarschijnlijk is hij daarna weer naar Amerika vertrokken, want in 1907 schrijft moeder Vosmaer aan zoon Gualterus: 'Alex is vrijdag teruggekomen, Johanna (zijn echtgenote) is hem van de boot gaan halen in Rotterdam, Alex ziet er goed uit'. Mogelijk is hij daarna nog eens naar Amerika vertrokken. Op 24 juni 1908 schrijft mevrouw Vosmaer-Clant, nu aan zoon Willem: 'het gaan van Lex naar Amerika vindt ze (Johanna) ook naar, al gelooft ze zelf dat 't het beste voor hem is'.

## BUREAU VOOR UITVINDINGEN.

A. VOSMAER.

DE BILT. 25. 11. 07  
(BIJ STATION N. C. S.)

### INRICHTING VOOR EXPERIMENTEEL ONDERZOEK VAN UITVINDINGEN.

Elektrotechnische, Chemische, Fysische en Bacteriologische Laboratoria.

Mechanische- en Instrumentmakers werkplaatsen.

Vrije lokalen met alle faciliteiten beschikbaar voor persoonlijk werk.

Toestellen, Machineriën, Werktuigen enz. in bruikleen.

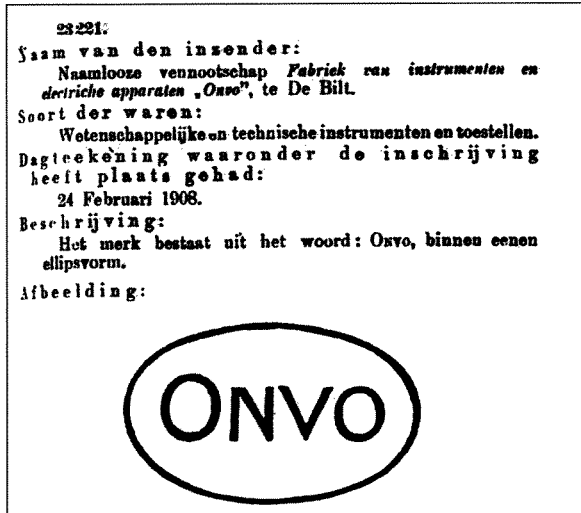
Bibliotheek met Boeken, Tijdschriften, Catalogi.

SPECIAAL LABORATORIUM VOOR OZON.

Advertentie uit onbekend blad (omstreeks 1907).

## Onland en Vosmaer

De geschiedenis van Inventum begint op 30 januari 1908. Dan verkoopt Godfried Leonard Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, gemachtigd door zijn broer, dr. Carel Wessel Theodorus Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, zendingsconsul te Weltevreden op Java in het voormalig Nederlands Oost-Indië, aan Alexander Vosmaer, directeur van het Bureau voor Uitvindingen te De Bilt, ongeveer 50 aren grond op de hoek Leyensweg-Brandenburgerweg, voor de prijs van f 2.500,-.



Uit De Nederlandse Staatscourant van 1 oktober 1908.

Op 3 februari 1908 vragen de directeurs van de N.V. Fabriek van Instrumenten en Elektrische Apparaten 'ONVO' (De naam ONVO is ontstaan door de samenvoeging van de eerste twee letters van de namen Onland en Vosmaer), de heren A. Vosmaer en F. Onland, aan het college van B & W van de gemeente De Bilt toestemming voor het plaatsen van twee fabrieksgebouwen op de door Vosmaer gekochte grond.

Het is de eerste keer, voor zover wij weten, dat Vosmaer een compagnon heeft. Over deze man, die zich ook Onland van de Kastele noemt, en hoe ze elkaar hebben leren kennen, is weinig bekend. In de correspondentie van mevrouw Vosmaer komt de naam Van de Kastele één keer voor. Op 11 juli 1907 schrijft zij: 'Toen ik gisteren in Utrecht was, is ook Van de Kastele er geweest, hij was in Zeist gelogeed. Alex kwam hem op de weg tegen en is toen met hem teruggekeerd naar huis; hij was het allerliefst bij ons gebleven'. Deze Van de Kastele was waarschijnlijk de compagnon van haar zoon Alex. In Het Utrechts Archief komen we Frederik Onland tegen in 1910.

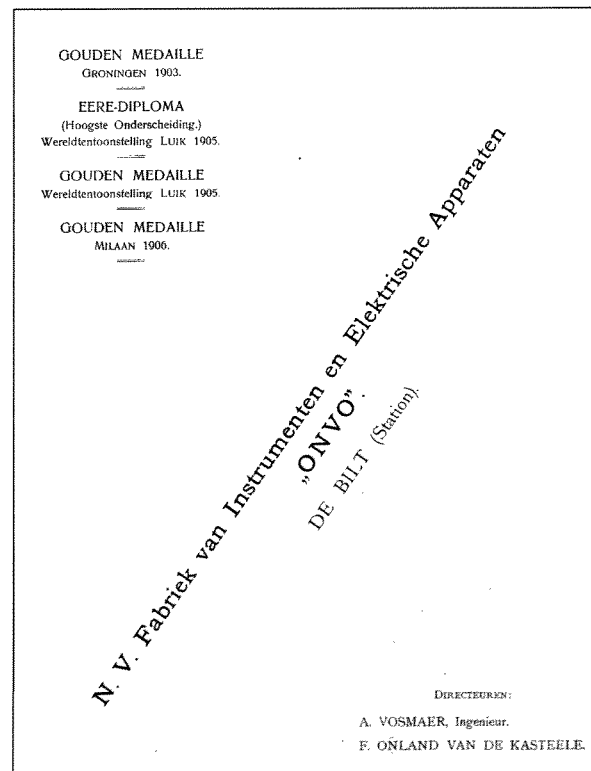
Hij is dan fabrikant van fijne instrumenten, wonende Bleijenburgkade 9 te Utrecht. Hij vraagt aan het college van B & W van de gemeente Utrecht toestemming om een atelier in te richten in zijn woonhuis. In zijn brief vermeldt hij dat hij reeds negen jaren in de Willem Barentszstraat een dergelijke inrichting heeft.

Op het briefhoofd van het verzoek aan B & W staan de medailles vermeld die ook voorkomen op het briefpapier van ONVO, evenals de naam F. Onland van de Kastele. Uit het bevolkingsregister van Utrecht blijkt dat Frederik Onland gehuwd was met Maria B. van de Kastele.

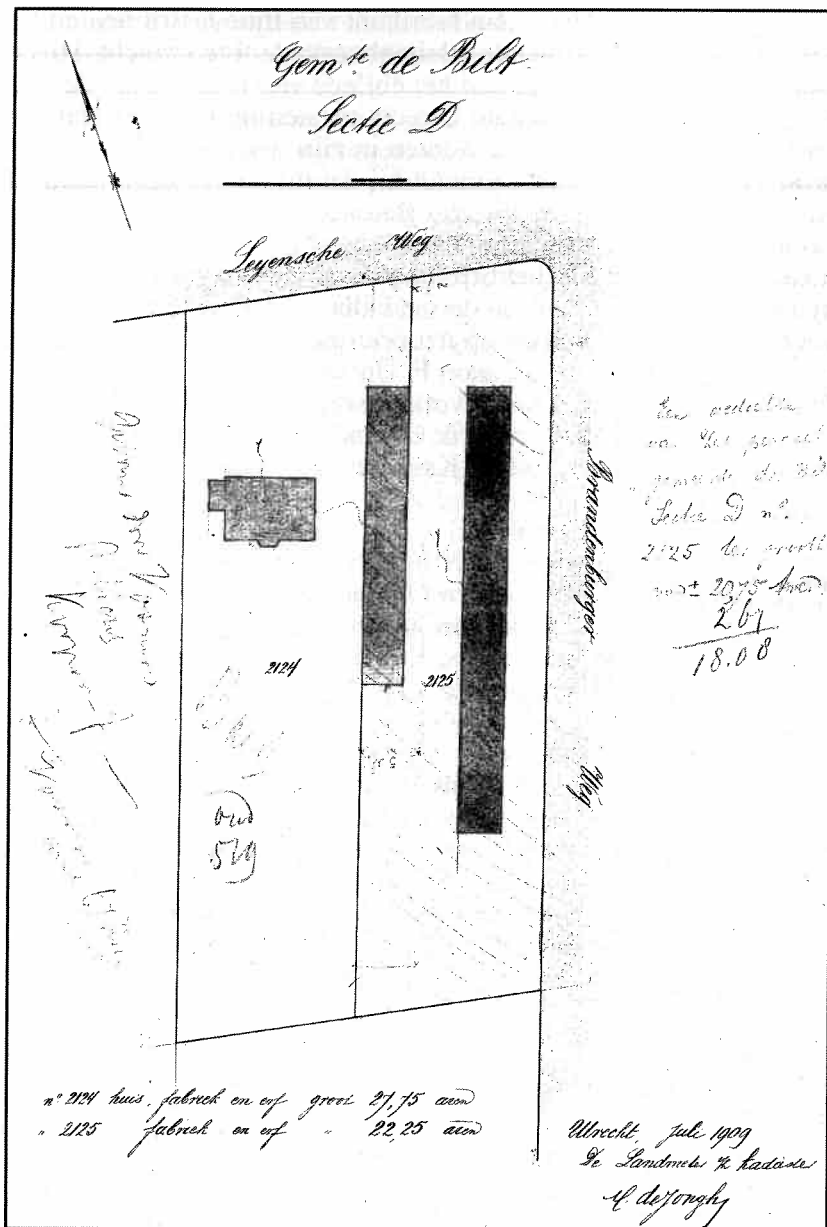
## Onvo

Voorjaar 1908 verspreiden de directeurs Vosmaer en Onland een brochure, waarin zij uiteenzetten wat er in de fabriek ONVO zoal mogelijk is. En dat is niet gering, zoals het vervaardigen van:

- zeer nauwkeurige wetenschappelijke instrumenten,
- fysische instrumenten voor onderwijs- en andere instellingen,
- elektrische apparaten voor motor- en automobiellindustrie,
- van elektrotechnische apparaten en
- het snijden van alle raderen voor uurwerken en instrumenten.



Voorzijde van een in 1908 verspreide brochure. Het is het oudst bekende drukwerk waarop de naam 'ONVO' voorkomt.



Kadastraal kaartje uit 1909. Rechts de twee eerste bedrijfsgebouwen. Links de in 1908 gebouwde villa 'Huisje de Leye'. Vosmaer heeft er gewoond; later zijn opvolger, Ir. J Heinlopen. De villa is in 1928 gesloopt.

Daarnaast schrijven zij dat aan hun fabriek een vakschool verbonden is waarin leerlingen, ook van ambachtsscholen, zich verder kunnen bekwamen om zodoende in staat te zijn zich later een goed en respectabel bestaan te verschaffen. Om het niveau van dit vakschoolonderwijs nog eens te accentueren vestigen zij er de aandacht op dat de zeer uitgebreide instrumentmakerswerkplaatsen, benevens de elektrische en andere laboratoria met practicum, teken- en ajusteerkamer, die een uitstekende gelegenheid geven voor praktisch werken, terwijl in de leerzaal toepasselijk theoretisch onderricht in werktuigkunde, fysica, chemie en elektrotechniek wordt gegeven.

Productie en vakonderwijs moeten plaats vinden in de nieuw te bouwen fabriek, twee gebouwen van 60 x 5,7 en 40 x 5,7 meter, op de hoek Leyenseweg-2e Brandenburger-weg. In een begeleidende brief bij de bouwaanvraag wordt de indeling van de gebouwen toegelicht: administratiegebouw, werkplaats, laboratoria, timmerwerkplaats, schaft- en waslokaal, bergplaats en 'nos. 100 en 50'. Ook de werktuigen worden genoemd: 'voor machinekracht 5 draaibanken, 1 freesbank en 1 boormachine; voor voet- en handkracht 5 draaibanken, 1 boormachine, 2 scharen en eenige kleinere werktuigen voor plaatbewerking'. De beweegkracht is een electromotor van 5 pk. Over aard en omvang der eerste producten is niet veel bekend. In twee krantenknipsels uit 1933, als Inventum 25 jaar bestaat, wordt als een der eerste producten de elektrische kruik genoemd, 'die al spoedig zelfs naar het buitenland werden verzonden o.a. naar Christiania in Noorwegen en naar Frankrijk'. Een ander bericht noemt ook strijkijzers en vervolgt 'het personeel bestaat uit 8 man, waaronder de tegenwoordige bedrijfsleider'.

### De wetenschapper

Vosmaer bleef zijn contacten met de wetenschappelijke wereld behouden. Daar was hij ruimschoots bekend, niet in het minst door zijn vele publicaties en voordrachten. In het familiearchief trof ik twintig artikelen en voordrachten aan van vóór 1902, het jaar waarin hij naar Bilthoven kwam, het licht zagen. Hij publiceerde in *Die Chemiker Zeitung* (Wiesbaden), *De Ingenieur*, het Weekblad *Electra* (waarvan hij redacteur was), *Het Chemisch Weekblad* en het *Polytechnisch Weekblad* (1933). Opvallend is zijn veelzijdigheid.

Hij schreef onder meer over: -De vastheid van ijzer in verband met de chemische samenstelling (1888);-Die Erzfelder von Gellivare (1890); -Stahl und Eisen (1890); -Hadfield manguaanstaal (1892); -de constructie van stalen geschut, met name van zwaar kaliber (1893); -Stoomverdeling door schuiven, kranen, kleppen met beweegbaar model eener kleppenmachine (1897); -Verlichting door vacuum-buizen (1897); -drijfwerk (1898); -Aluminium als brandstof (1898); -Zuivering van drinkwater door ozon (1898) en -Booglicht met niet-verterende electroden (1901).

Na zijn bezoeken aan Amerika schreef hij in 1907, in Bilthoven dus, een boekwerkje met foto's en tekeningen: *Om en nabij de Niagara Falls*. Daarover hield hij in datzelfde jaar ook een causerie voor De Delftsche Electrotechnische Vereeniging in Delft. Bij die bijeenkomst heeft hij met het bestuur van die vereniging gesproken over 'een bezoek van Uwe vereeniging ten mijnent'. Naar aanleiding daarvan stuurt hij in september 1908 vanuit Bilthoven een uitnodiging naar Delft. Hij schrijft: 'Ik zou U hier in mijn laboratorium een en ander kunnen demonstren dat wel op Uwe belangstelling aanspraak mag maken naast eenige verschijnselen van meer wetenschappelijke waarde, ook eenige van meer technische waarde, bijv. de elektrische verwarming en de reostaten volgens mijn systeem'. Dit bezoek heeft waarschijnlijk op 7 oktober 1908 plaatsgevonden.

### De breuk

In de Nederlandse Staatscourant verschijnt op 26 juni 1908 het volgende bericht:

'Ter kennis van belanghebbenden wordt gebracht: a. dat de associatie, sedert 1 Februari 1908 bestaan hebbende tusschen de heeren A.Vosmaer, ingenieur te de Bildt, en F.Onland van de Kastele te Utrecht, onder den naam:

N.V.Fabriek van Instrumenten en Electriche Apparaten 'ONVO', gevestigd te de Bildt, met ingang van 17 Juni 1908, tusschen partijen is ontbonden en geëindigd, met de bepaling dat geen der partijen meer onder de naam 'ONVO', hetzij alleen, hetzij in vennootschap met anderen, zal mogen handel drijven;

b. dat dientengevolge tevens het voornemen dier associatie tot oprichting eener naamlooze vennootschap onder bovengenoemde benaming is vervallen;

c. dat de heer A.Vosmaer de loopende zaken der associatie zal liquideren en van dien datum af, alleen en voor eigen rekening, de fabriekszaak te de Bildt zal voortzetten onder den naam: Fabriek van Instrumenten en Electriche Apparaten 'INVENTA' te Station De Bildt.

Namens de partijen, A.Vosmaer'.



Oprichterbewijs N.V. 'INVENTA'.

## De uitvinder

Over de oorzaken van de breuk tussen deze twee heren tasten wij in het duister. Mogelijk hebben verschillen in uitgangspunten, aspiraties of karakter een rol gespeeld: Vosmaer, met zijn wetenschappelijke opleiding en zijn veelzijdige ervaringen in binnen- en buitenland, tegenover het kleine fabrikantje uit de Utrechtse Willem Barentzstraat. Alhoewel, Onland had al prijzen gewonnen in Groningen, Luik en Milaan. Dat Vosmaer iets ongedurigs had mag misschien afgeleid worden uit enkele typeringen die zijn moeder gebruikt in brieven aan haar zoons, zoals 't Typisch Alex' of 'echt à la Alex' en vervolgt dan elders: 'alles even gauw' en 'hij vond het juist zo prettig niet precies te weten hoe het volgen zou...'. Mogelijk stond de noodzaak om productie te leveren dwars op zijn aspiratie 'uitvinder' te zijn en te blijven. Al in 1896 reisde hij naar Brussel en Berlijn om patenten te verwerven op zijn uitvindingen. Na zijn komst in Bilthoven opent hij hier zijn 'Bureau voor Uitvindingen'. Reeds in 1910 en 1911 vroeg de N.V. Inventa uit De Bilt patent op haar apparaten in België, Frankrijk, Engeland en Duitsland. Dit zal

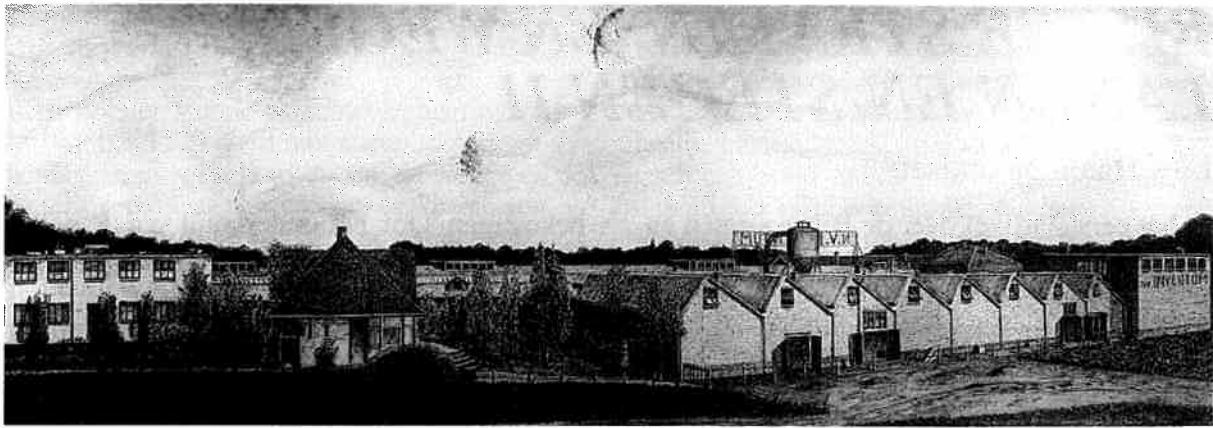
ongetwijfeld op initiatief van Vosmaer zijn gebeurd. In 1916 schreef Vosmaer in een publicatie: 'ter habilitatie moge worden aangevoerd, dat ik sedert 20 jaar uitvinder ben en in verschillende landen tezamen op verschillende gebieden een kleine 50 octrooien gehad heb, zoodat ik wel wat ervaring heb op het gebied van octrooien. Alle bedoelde octrooien dateeren van vóór de tijd dat er Nederlandsche octrooien bestonden'.

## Inventa.

Over het eerste jaar na de breuk tussen Vosmaer en Onland is niets bekend. Op 3 december 1909 komt er meer duidelijkheid. Dan verschijnt voor notaris Bax in Den Haag Alexander Willem Karel Tamson, 'koopman, wonende in 's-Gravenhage', die 'voor zich en als lasthebber' van onder anderen de heer Alexander Vosmaer, werktuigkundig en electrotechnisch ingenieur, wonend in De Bilt, een naamloze vennootschap opricht. Tamson heeft ook volmachten van mr. Robert Aernout Baron van Lynden, particulier wonende te Utrecht, doctor Jan Schoemaker, arts, Pieter Adrianus Hendrik van der Haas, gepensioneerd luitenant-kolonel van het Nederlands-Indisch leger, doctor Wouter Wisso van der Meulen, zonder beroep en Salomon Jacob Spanjaard L.zoon, zonder beroep, allen wonende in Den Haag. Met vorengenoemde namen beginnen de statuten van de nieuw gestichte Naamloze Vennootschap Fabriek van Instrumenten en Elektrische Apparaten INVENTA, gevestigd te 's-Gravenhage. Het kapitaal van de nieuwe N.V. is bepaald op vijftigduizend gulden, verdeeld in vijftig aandelen, elk groot duizend gulden. Vosmaer geeft Tamson volmacht om namens hem met negen volgestorte aandelen en met tien aandelen waarop 35 procent is gestort deel te nemen in de N.V. Als betaling voor die aandelen brengt Vosmaer in: 'de door hem gestichte werkplaatsen en gebouwen met erf, vrij van alle hypothecaire lasten, gelegen in de gemeente De Bilt op den hoek van den Leijenschenweg, sectie D nommer 2127, fabriek en erf, groot 25 aren 48 centiaren'. De zetel van het bedrijf Inventa is 's-Gravenhage, op het adres Nieuwstraat 9. In dat pand is ook het bedrijfje (en de woning) van Alexander W.K. Tamson gevestigd. Tamson is, evenals zijn vader, instrumentmaker. In 1905 vermeldt het Haagse bevolkingsregister over hem 'fabrikant van electrotechnische toestellen'. Ik heb niet kunnen achterhalen hoe de relatie tussen Vosmaer en Tamson (en de Haagse aandeelhouders) destijds is ontstaan.



Octrooibrief (Berlijn, 1911).



Tekening van het bedrijf 'Inventum' omstreeks 1925 met op de voorgrond de villa 'Huisje de Leye'.

Artikel 21 van de statuten van de N.V. Inventa gaat over de directie: Alexander W.K. Tamson wordt directeur en Alexander Vosmaer wordt 'hoofdingenieur' van het bedrijf. De statuten van de N.V. bevatten een afzonderlijk artikel over de functie van hoofdingenieur, waarin o.a. staat dat aan de vennootschap een hoofdingenieur verbonden kan worden, die, evenals de directeur, benoemd en ontslagen wordt door de algemene vergadering van aandeelhouders op voordracht van de raad van commissarissen. Op dezelfde wijze wordt ook het salaris van de hoofdingenieur vastgesteld. Men heeft kennelijk een weg gezocht om een nieuwe directeur te kunnen benoemen en de oude directeur (én oprichter van het bedrijf) toch een waardige plaats te laten behouden. Misschien werd in deze statuten al rekening gehouden met de regelmatige afwezigheid van Vosmaer. Als er sprake is van de commissie van beleid (art.18), gevormd door de gedelegeerd commissaris, de directeur en de hoofdingenieur, wordt bij laatstgenoemde

toegevoegd 'indien aanwezig'. Vosmaer is op een zijspoor beland. Uit enkele papieren blijkt later dat hij bij de liquidatie van de N.V. Inventa nog wat problemen krijgt met andere commissarissen over het al of niet preferent zijn van zijn aandelen, maar dan is hij reeds lang uit het bedrijf verdwenen.

Alexander Vosmaer verlaat met zijn gezin op 30 oktober 1911 onze gemeente en verhuist naar Den Haag. In een volgend nummer van *De Biltse Grift* zal het verhaal over Inventum worden voortgezet.

#### Bronnen:

- Het Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, inv.nr. 2.21.271.
- Het Utrechts Archief, Utrecht.
- Gemeentearchief De Bilt, Bilthoven.
- Gemeentearchief 's-Gravenhage, 's-Gravenhage.
- Inventum B.V., Bilthoven, de heer J.van Amerongen.
- Inventair, Nieuwegein, de heer C.Pouw.
- Documentatiecentrum Historische Kring d'Oude School, De Bilt.